

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД ДО АНАЛИЗА ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ ЯК САМОСТІЙНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Анотація

Зроблено спробу виокремити методологічні основи розгляду платіжної системи як особливого інституту ринкової економіки і грошової системи. Доводиться, що сучасні платіжні системи формуються і розвиваються на інституційних засадах. Розглядається зміст платіжної системи та її ознаки як результат взаємопов'язаного розвитку грошової і кредитної систем. Визначення та структура платіжних систем аналізуються з позицій інституціональної теорії як інституційне утворення, в основі якого лежить сукупність норм, звичаїв, правил, договірних відносин, технологій, технічних засобів, методик організації розрахунків, за допомогою яких усі учасники можуть здійснювати фінансові операції та розрахунки один з одним. Виокремлюються в рамках інституціональної теорії напрямки подальшого вивчення платіжної системи, які набувають у сучасних умовах особливого значення в умовах кардинальних реформ економіки України.

Ключові слова: інститут, інституціональна теорія, платіжна система, грошова система, норма, звичай, формальний інститут, неформальний інститут, розрахунки.

И.Б.Бабух, к.э.н.,

П.А. Никифоров, д.э.н., профессор,
Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича,
г. Черновцы

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ ПЛАТЕЖНОЙ СИСТЕМЫ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Сделана попытка выделить методологические основы рассмотрения платежной системы как особого института рыночной экономики и денежной системы. Доказывается, что современные платежные системы формируются и развиваются на институциональных основах. Рассматривается содержание платежной системы и ее признаки как результат взаимосвязанного развития денежной и кредитной систем. Определение и структура платежных систем анализируются с позиций институциональной теории, как институциональное образование, в основе которого лежит совокупность норм, обычаев, правил, договорных отношений, технологий, технических средств, методик организации расчетов, с помощью которых все участники могут осуществлять финансовые операции и расчеты друг с другом. Выделяются в рамках институциональной теории направления дальнейшего изучения платежной системы, которые приобретают в современных условиях особое значение в условиях кардинальных реформ экономики Украины.

Ключевые слова: институт, институциональная теория, платежная система, денежная система, норма, обычай, формальный институт, неформальный институт, расчеты.

Постановка проблеми. Процес розвитку ринкової економіки вимагає наявності відповідної платіжної системи, яка дозволяє здійснювати розрахунки в національній економіці згідно зі світовими стандартами. Національна платіжна система сьогодні для кожної країни і держави є стратегічно важливою сферою не тільки економіки, а й суспільного життя в цілому. Розвиток НТП, глобалізаційні процеси, у т.ч. і у банківських системах, підкреслюють той факт, що надзвичайно складними і багатогранними стають не тільки національні економіки, але й їхні платіжні системи. При цьому не можна забувати про надзвичайно важливі для економіки України євроінтеграційні процеси. Намагання об'єднати фінансові ринки, перейти до єдиних стандартів грошового обігу та управління грошовими потоками диктує необхідність ефективно побудованого інституту платіжної системи, який зможе найменш болісно і найбільш оперативно реалізувати ці процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням безготівкових розрахунків та розрахунково-касовим операціям, проблемам електронних грошей присвячені роботи іноземних та вітчизняних науковців Я. Белінської, Я. Лінкера, А. Ліппіса, Т. Маршала, О. Махаєвої, В. Міщенко, А. Святненка та інших. Дослідженням проблем інституціоналізму, його окремих напрямків присвятили свої праці Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчел, Д. Норт та вітчизняні вчені-інституціоналісти В. Геєць, А. Гриценко, В. Тарасевич та інші. Базуючись на дослідженнях цих авторів, у даній статті ми зробили спробу розгляду платіжної системи саме з позиції інституціонального підходу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз інституціональних основ побудови та функціонування національної платіжної системи в сучасних умовах, визначення її структури саме з позиції інституціональної теорії.

Виклад основного матеріалу. Розвиток та вдосконалення грошово-кредитних систем різних країн світу продовжується. Сьогодні кредитна система вийшла за межі лише тих операцій, які здійснює банківська система. Значні грошові потоки обертаються на організованих ринках відокремлено від банківської системи. У сучасних умовах різноманітні ринкові інститути виступають своєрідними «каналами» перетікання грошових ресурсів від одних економічних суб'єктів до інших. І такий рух потоків, у свою чергу, обслуговує або банківська, або небанківська платіжна система, тобто системи, яким властиво виконувати функції платежу та обігу.

Для визначення поняття «платіжна система» з точки зору її інституціональності логічно почати з аналізу функції грошей як засобу платежу. В грошовій теорії цю функцію прийнято пов'язувати з появою кредиту, кредитних грошей. При появі кредитних операцій став відбуватися розрив у часі між рухом товару від продавця до покупця і зустрічним рухом грошей. Почався процес самостійного руху грошей, не пов'язаного з безпосереднім зустрічним рухом товарів. Це і визначило зародження самостійної функції грошей як засобу платежу. Поступове ускладнення економічних відносин формувало і нові вимоги до національних платіжних систем. Проникнення кредитних процесів у виробничі сектори економіки, бурхливе зростання обсягів промислового виробництва привели до появи нового типу грошової системи, побудованої на обігу кредитних грошей. Таким чином, з початком обігу в економіці кредитних грошей господарське життя суспільства стикнулось з необхідністю регулювання самостійного руху кредитних грошей у товаро-грошовому обороті з урахуванням усіх вимог суспільства. Реалізація цих вимог підтверджується усією історією розвитку та використання кредитних грошей у функції засобу платежу (векселі, чеки, сертифікати тощо).

Аналіз еволюції грошей, історії їх розвитку свідчить про те, що поява кредитних грошей, їх емісія регулювались державою через певну систему норм і правил. Саме ці обставини і закріпили статус кредитних грошей в економічному просторі, які регулюють взаємовідносини учасників, пов'язані з використанням кредитних грошей у функції платежу [5]. Такий підхід до питання появи кредитних грошей, їх ролі в функції засобу платежу в розвитку економіки та необхідності регулювання суспільством цих процесів, дозволяє говорити про інституціональність цих процесів як взаємодію економічних суб'єктів, пов'язаних з оборотом кредитних грошей у функції платежу. Саме це явище, виокремлене нами, і є «платіжною системою» – сукупністю юридичних норм, які регулюють у суспільстві організацію кредитних грошей та порядок їх використання у функції платежу і функції обігу. Дійсно, перехід в економіці до кредитних грошей породжує серед господарюючих суб'єктів стан невпевненості у відшкодуванні своїх витрат, своєчасному погашенні заборгованості. Це передбачає посилення регулюючої ролі з боку держави та організаторів економічних інститутів у використанні кредитних грошей у функції засобу обігу й особливо у функції засобу платежу. Тому в рамках грошової системи держави повинна бути створена на інституційних засадах платіжна система, яка регулює взаємовідносини між господарюючими суб'єктами щодо розрахунків за товари, послуги, з неторгових операцій, з використання кредитних грошей як грошового капіталу.

Таким чином, запропонований нами вищеозначений підхід до визначення платіжної системи базується на наступних постулатах: платіжна система – інституційне утворення, яке діє в рамках грошової системи держави, найбільш загальної фундаментальної економічної категорії, яка регламентує форми організації грошового обігу в державі; платіжна система нерозривно пов'язана з функціонуванням кредитних грошей, які вимагають особливого регулювання свого обігу; сутність платіжної системи як інституту полягає не тільки в існуванні формальних і неформальних правил і норм, які закріплюють порядок взаємовідносин між економічними суб'єктами з приводу обороту кредитних грошей, але і у взаємооберненому зв'язку цих правил і норм з певною сукупністю видів соціально-економічної взаємодії (організація грошового обігу, організація товарного обігу, організація обігу капіталу), тобто як інститут державних та економічних відносин.

Одиницею аналізу в інституціональному варіанті економічної теорії є «інститут». У цьому полягає одна з головних відмінностей між інституціональним напрямом економічної думки та класичним (неокласичним) підходом, основою якого є такі постулати, як «раціональний вибір», «ринкова економіка», «максимізація прибутку» тощо. Прихильники інституціоналізму у своїх дослідженнях спираються на існування певної організаційної структури суспільства, елементами якої є інститути, які виступають «специфічними механізмами організації та управління процесом суспільного життя людей, забезпечуючи тим самим стабільність суспільної системи та подальший її розвиток» [3].

Крім економічної науки, теорія інституціональної побудови суспільства знаходить активне застосування в таких наукових галузях, як соціологія, політологія, юриспруденція тощо. При цьому, як стверджують сучасні дослідники інституціональної теорії, найбільш розроблені системи категоріального відображення інституціональної побудови суспільства склались в соціології, економічній теорії та правознавстві. Проблемам інституціоналізму сьогодні приділяється достатньо багато уваги в працях сучасних вчених [6]. В основному це праці з інституціональної побудови суспільства, які розглядаються з позиції економічної теорії. В рамках даної статті ми робимо спробу розглянути платіжну систему держави з позиції основних концепцій інституціоналізму. Такий підхід є обґрунтованим та використовується в наукових дослідженнях.

Якщо узагальнити найбільш загальні положення учених-інституціоналістів щодо використання терміна «інститут» у своєму понятійному апараті, то стосовно національної платіжної системи як інституту грошової системи держави ми можемо використати наступні

постулати, які лежать в основі інституціональної структури суспільства: наявність у суспільстві регулюючих норм, правил та стандартизованих моделей поведінки, під якими мають на увазі сукупність як формальних, встановлених законодавчо, договірними або контрактними відносинами, так і неформальних (які спираються на традиції, звичаї тощо); наявність у суспільстві певних видів соціальної взаємодії (соціальної практики) людей, спрямованої на задоволення їх матеріальних і духовних потреб.

Термін «інститут» змістовно є багатогранним [8]. У нашому розумінні інститут «платіжна система» включає в себе сукупність установ та законів, які регулюють організацію та порядок здійснення платежів у національній економіці. Платіжна система включає в себе установи (фінансові інститути), які використовуючи повний набір інструментів (системи передачі банківських комунікацій, технічне устаткування, платіжні інструменти тощо) за визначеними правилами та звичаями ділового обороту, здійснюють розрахунки між господарюючими суб'єктами. Таким чином, у платіжній системі присутні всі складові елементи поняття інституту. Прихильники інституціоналізму беруть за основу наявність певної структури суспільства, елементами якої є інститути з певним набором механізмів організації та управління, що забезпечують стабільність суспільної системи та її подальший розвиток. Інституціоналізм – це напрямок економічної думки, висхідним постулатом якого є розуміння того, що суспільні звичаї регулюють господарську, економічну діяльність [2].

Поняття «платіжна система» включає в себе всю сукупність правил, внутрішніх та зовнішніх нормативних актів, договірних відносин, які використовуються фінансовими інститутами, а також методик, технології й організації розрахунків, їх технічної складової, які дозволяють всім учасникам даної системи здійснювати фінансові операції та розрахунки один з одним [4]. До елементів платіжної системи відносяться фінансові інститути, які надають клієнтам розрахункові послуги, організовують даний процес на рівні сучасних технологій, забезпечують надійність платіжної системи та її безпеку. Саме до інститутів відносяться різноманітні правила і стереотипи поведінки, частина з яких закріплена у вигляді правових норм і суспільних установ. Інститут платіжної системи якраз і складається з таких елементів [1]. Платіжна система як інституціональне утворення функціонує в національній економіці у тісній взаємодії з іншими економічними системами, і саме такий підхід ми вважаємо найбільш продуктивним в аналізі проблем теорії і практики функціонування і розвитку платіжних систем. Процес організації платіжної системи включає використання технології здійснення процесу ініціювання, процес передачі та обміну платіжними інструментами між банками-учасниками платіжної системи та

безпосередньо процес розрахунку між банками-учасниками. Процес передачі та обміну платіжними інструментами між банками-учасниками пов'язаний з використанням засобів банківських телекомунікацій, від яких і залежить проведення платежу, його надійність та безпека.

Центральною ланкою побудови платіжних систем є системи міжбанківських розрахунків, які поділяють на централізовані та децентралізовані. Централізований порядок (МБР) включає в себе розрахунки, які здійснюються, як правило, через розрахункову мережу Центрального банку (наприклад, в Україні – через СЕП НБУ), інший, децентралізований порядок – це система розрахунків, побудована на встановленні прямих кореспондентських відносин між комерційними банками [4]. При цьому кожна система може проводити клірингові розрахунки, і в кожній системі має місце міжфіліальна система розрахунків, функціонування яких пов'язане з певними відмінностями кожної з систем.

Ще одним важливим елементом, за яким платіжні системи оцінюють з позицій інституціональності, є управління даними системами. Управління – один з вирішальних факторів організації процесів здійснення розрахунків. Управлінська стратегія використовується як засіб, який сприяє зменшенню витрат та зростанню ефективності функціонування платіжної системи. І це стосується усіх елементів платіжної системи, тому що вони взаємопов'язані та взаємозалежні. Наприклад, модернізація або купівля нової техніки відіграє значну роль у зміні процесів організації та контролю над працею і відповідно вимагає перегляду управлінської стратегії. Процедури управління системою повинні бути ефективними, підзвітними і транспарентними – такі вимоги ставить Банк міжнародних розрахунків у Базелі, який є головною міжнародною фінансовою організацією з розробки та контролю міжнародних стандартів у функціонуванні платіжних систем [7].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, вивчення платіжних систем з позицій інституціональності є, на наш погляд, достатньо актуальним, ефективним і перспективним, тож здійснювати його доцільно у таких напрямках: оцінка комплексності платіжної системи з точки зору інституціонального підходу; історія формування платіжної системи як інституціонального утворення, тобто з урахуванням історичних особливостей розвитку суспільства; аналіз можливих напрямків реформування та оптимізації платіжної системи. Останній напрямок дослідження набуває особливого значення, адже вдосконалення і розвиток банківської системи зовсім не означає автоматичного розвитку і вдосконалення платіжних систем. Ці два інститути взаємодіють між собою виключно в рамках того правового статусу, яким їх наділила держава.

Банківська система обслуговує не всі грошові потоки, які проходять через платіжну систему. Сьогодні одним із найважливіших завдань реформування економіки України є побудова в країні ефективно діючої інституціональної системи, яка буде охоплювати всі сфери діяльності держави та її взаємодію з громадянським суспільством. Оптимізація на інституціональній основі національної платіжної системи є складовою побудови сучасної цивілізованої економіки України.

Список використаних джерел:

1. Вдосконалення платіжної системи як необхідна умова забезпечення фінансової стабільності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.old.niss.gov.ua>.
2. Глотов М.Б. Социальный институт : определение, структура, классификация / М. Б. Глотов // Социологические исследования. – 2013. – № 10. – С. 12-25.
3. Гриценко А.А. Політична економія : актуалізація проблематики, методологічний потенціал і сполученість з інституціоналізмом / А.А. Гриценко // Економічна теорія. – 2013. – № 1. – С. 5-20.
4. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001, № 2346-III.
5. Івасів Б.С. Гроші та кредит : підручник / Б. С. Івасів. – К. : Кондор, 2008. – 528 с.
6. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : учебник / Под ред. А.А. Аузана. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 447 с.
7. Міщенко В. Базель III : нові підходи до регулювання банківського сектору / В. Міщенко, А. Незнамова // Вісник НБУ. – 2011. – № 1. – С. 4-9.
8. Норт Д. Институції, институційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 186 с.

Ilona Babukh, Candidate of Economic Sciences,
Petro Nikiforov, Doctor of Economic Sciences, professor,
Yuri Fedkovych Chernivtsi National University,
Chernivtsi

**INSTITUTIONAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE PAYMENT
SYSTEM AS A SEPARATE SPHERE OF ECONOMIC RELATIONS**

Abstract

An attempt to isolate methodological basis of consideration of payment system as a special institute of market economy and monetary system was made. It is proved that modern payment systems are formed and developed under institutional terms. The content of payment system and its features as a result of the interconnected development of monetary and credit systems is considered in the article. Definition and structure of payment systems are analyzed from the standpoint of institutional theory as institutional issue which is based on a set of rules, customs, regulations of contractual relations, technology, hardware, calculation methods, by which all participants can perform transactions and settlements with each other. Directions for further study of payment system, which acquire particular importance under modern conditions in terms of fundamental reform of the economy of Ukraine, are detached in frames of institutional theory.

Keywords: institution, institutional theory, payment system, monetary system, norm, custom, formal institution, informal institution, calculations.

References:

1. Improvement of the payment system as a necessary condition for financial stability. Available at: <http://www.old.niss.gov.ua> (in Ukr.).
2. Hlotov, M.B. (2013). Social Institute: definition, structure, classification. *Sociologicheskie issledovanija [Sociological studies]*, vol.10, pp. 12-25 (in Russ.).
3. Hrytsenko, A.A. (2013). Political Economy: actualization issues, methodological potential and connecting to institutionalism. *Ekonomichna teoriia [Economic theory]*, vol.1, pp.5-20 (in Ukr.).
4. *On Payment Systems and money transfer in Ukraine*, Law of Ukraine from 05.04.2001, №2346-III (in Ukr.).
5. Ivasiv, B.S. (2008). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. Condor, Kyiv, 528 p. (in Ukr.).
6. Ed. A.A. Auzana (2011). *Institucional'naja ekonomika: novaja institucional'naja ekonomicheskaja teorija [Institutional Economics: A New Institutional Economic Theory]*. INFRA-M, Moscow, 447 p. (in Russ.).
7. Mishchenko, V., Neznamova, A. (2011). Basel III: new approaches in banking regulation. *Visnyk NBU [Bulletin of the NBU]*, vol. 1, pp. 4-9 (in Ukr.).
8. Nort, D. (2000). *Instytutsii, instytutsijna zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions, institutional change and functioning of the economy]*. Fundamentals, Kyiv, 186 p. (in Ukr.).

УДК 336.6

Р. Р. Білик, к.е.н., доцент,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
м. Чернівці

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Анотація

У статті досліджено теоретичні та прикладні підходи фінансового забезпечення розвитку регіону, проблеми їх фінансової самодостатності, здійснено огляд основних проблем та перешкод в реалізації потенціалу розвитку територій, проаналізовано основні заходи державної регіональної політики у сфері реформування організації влади на місцях. Визначено, що в Україні загалом створено правове поле для ефективного розвитку регіонів та місцевого самоврядування, однак воно потребує систематизації та упорядкування, оскільки деякі питання досі залишаються остаточно не врегульованими. У цьому зв'язку має бути продовжено роботу щодо подальшого реформування системи фінансового забезпечення розвитку регіону. Запропоновано розробку окремих інструментів щодо фінансового забезпечення розвитку Чернівецької області.

Ключові слова: регіон, фінансове забезпечення, місцеве самоврядування, децентралізація, фінансові ризики, фінансова безпека, стимулювання регіонального розвитку.